teadlikult teostama Liivi vallutamise kava. — I. suri 27. X 1505.

Р. Б. Сл.; Н. Карамзинъ, Исторія Госуд. Росс., VI (1819); С. М. Соловьевъ, Исторія Россіи, V (1867); Н. Костомаровъ, Русская исторія въ жизнеописаніяхъ ея главн. дѣятелей I (1873); В Ключевскій, Курсъ русской исторіи II (1916); Н. Покровскій, Русская исторія I (1918); Schiemann, Livl. II.

H. Kr.

IVAN IV Vassiljevič (Julm), sünd. 25. VIII 1530, sai isa (Vassiili III) surma järel kolmeaastasena Moskva suurvürstiks (1533), laskis enese 16. I 1547 esimeseks Vene tsaariks kroonida, suri 18. III 1584. I.-i alaealuse ajal valitses riiki tema ema Helena († 3. IV 1538) ja bojaaride-duuma. Äärmise omakasu püüete mõjustatud tugevad vastolud ja ägedad kokkupõrked bojaaride vahel lõdvendasid riiki nii sisemiselt kui väliselt. Iseseisvalt riigi valitsemisele asudes oli I.-i üheks esimeseks tähtsamaks sammuks enda kroonimine Vene tsaariks. See oli kaasaeglastele mõjuvaks sündmuseks, milles kajastus see Moskva suurvürsti-võimu suurenemise pinnal arenenud politiline teooria, mis kuulutas Moskva »kolmandaks Roomaks« ning »uueks Iisraeliks« ja tema valitseja »õigeusu tsaariks«, teooria, mis andis just rahvusvahelisis suhteis kõige effektsemaid tagajärgi. — I.-i isikule ja tema riigivalitsemisele on ajaloolaste poolt osaks saanud väga erinevaid, üksteisega diametraalselt vastupidiseidki hinnanguid. On ju tõsi, et esimene Vene tsaar oma loomu poolest ja täiesti õnnetu kasvatuse tagajärjel, kesk bojaaride omavahelisi riiutsemisi ja intriige, kujunes haiglaseks, rahutuks iseloomuks, kes omas enda kohta ülemääraselt kõrget arvamist, hoolimatust teiste vastu ilma vähemagi võimeta enda üle valitseda, otse haiglast erksust, ühtlasi üles näidates ka piiramatut julmust. Kuid kõige selle juures ei puudunud temal ka kindlad riigipolitilised veended ja eesmärgid, millede taotlemisel ta suutis avaldada otse erakordset kindlust ja püsivust. See ilmnes m. s. tsaari püüdes vallutada Venele Liivimaa, mille eest ta pidas veerandsada a. pinguldatud võitlust hoolimata suurist nii sise- kui välispolitilisist raskusist. Selle sõjaga ongi I. oma nime tihedamalt sidunud meie kodumaa ajalooga. — Liivimaa vallutamisele kihutas I.-i rida põhjusi, nende hulgas esikohal püüd saavutada Venele soodsamaid ühendustingimusi Lääne- Euroopaga läbikäimiseks. Liivimaa vallutamise katse oli Venele küll hädaohtlik, kuid selle teostamiseks oli siiski üsna rohkesti väljavaateid. Kõige pealt oli Venes XVI a. s. I poolel tehtud suuri edusamme sõjaväe korraldamises, uute väeliikide loomises ja sõjapidamis-oskuse õppimises. Ka oli riigi idapiir suuremate tatari khaaniriikide — Kaasani ja Astrahani — vallutamisega (1552 ja 1556) kaitstud rohkem kui kunagi varemini. Aa. 1555—56 olid Vene väed sooritanud tagajärjetu sõjaretke Soome, mille tagajärjel I. Gustav Vaasaga (vt.) vaenulisse vahekorda sattus. Samal ajal oli Liivimaa politiliselt ja ühiskondlikult ikka enam ja enam lagunemas, muutumas jõuetuks vägevale välisvaenlasele vastupanuks. I. otsustas alata Liivimaaga sõda, toetudes peaasjalikult keskklassidele — palkmaalastele ja kaupmeestele — hoolimata bojaaride ja vaimulikkude, samuti oma lähema nõuandja preester Silvestri vastuseisust, kes soovitas tsaarile jätkata võitlust Krimmiga. Peale pikemat diplomaatilist eelvõitlust, kus venelased sihilikult üles keerutavad Tartu piiskopi maksukohustuse Venele, mida nad aga ei suuda dokumentaalselt tõestada, laseb tsaar oma 40 000-lisel väel jaan. ja veebr. 1558 sooritada rüüsteretke Liivimaale — läbi Tartu piiskopkonna, Virumaa ja Alutaguse. Sama a. 12. V vallutavad venelased Narva, ja sellele järgneb kavakindel võitlus, mille sihiks Liivimaa vallutus. Sel suvel langeb venelaste kätte Tartu piiskopkond, Virumaa ja Alutaguse, kuhu nad pikemaks ajaks peremeheks jäävad. Peale vahepealseid suuremaid ja vähemaid rüüsteretki ja ajutist vaherahu annab Vene vägi Liivi orduväele 2. VIII 1560 Härgmäel otsustava lahingu ja vallutab selle järel 21. VIII Viljandi ning pärast seda rida vähemaid losse (Tarvastu, Põltsamaa, Ruhja). Esialgne kavatsus ka Tallinnat vallutada jääb teostamata. — Vene antud hoobi all varises kokku senine Liivi konföderatsioon, langedes osadeks, millede järele saagiahned naabrid sirutasid oma käed. Liivi orduriigi langus tõi senisesse politilisse olukorda põhjaliku pöörde ka Venele. See asetas Moskva nüüd palgest palgesse Põhja-Euroopa suuremate riikidega — Rootsi, Poola-Leedu ja Taaniga. Peavaenlaseks enesele pidas I. Poolat-Leedut. Paljukordsed katsed sõlmida temaga »igavest rahu« ei õnnestunud; piirduti ainult ajutiste vaherahudega, milledest viimane lõppes 1562. a. kevadel. Sellele järgnes varssi hoogsam sõjategevus 1563. a. alul tungis suur Vene vägi I.-i isiklikul juhatusel Leedusse, kus vallutati Polotsk. Järgm. a. alul said aga venelased leedulasilt Orša juures rängasti lüüa, mille järel sõjategevus nende riikide vahel arenes pikemat aega sissisõjana, kuni 1570. a. suvel tehti kolmeks a.-ks vaherahu seniste vallutuste vastastikusel tunnustusel. Rootsi ja Taaniga püüdis I. esialgu korraldada vahekordi diplomaatiliselt, esinedes sel puhul rohkesti kahemõtteliselt. Taani kun. Friedrich II-ga sõlmiti 1562. a.